

851 Стб.

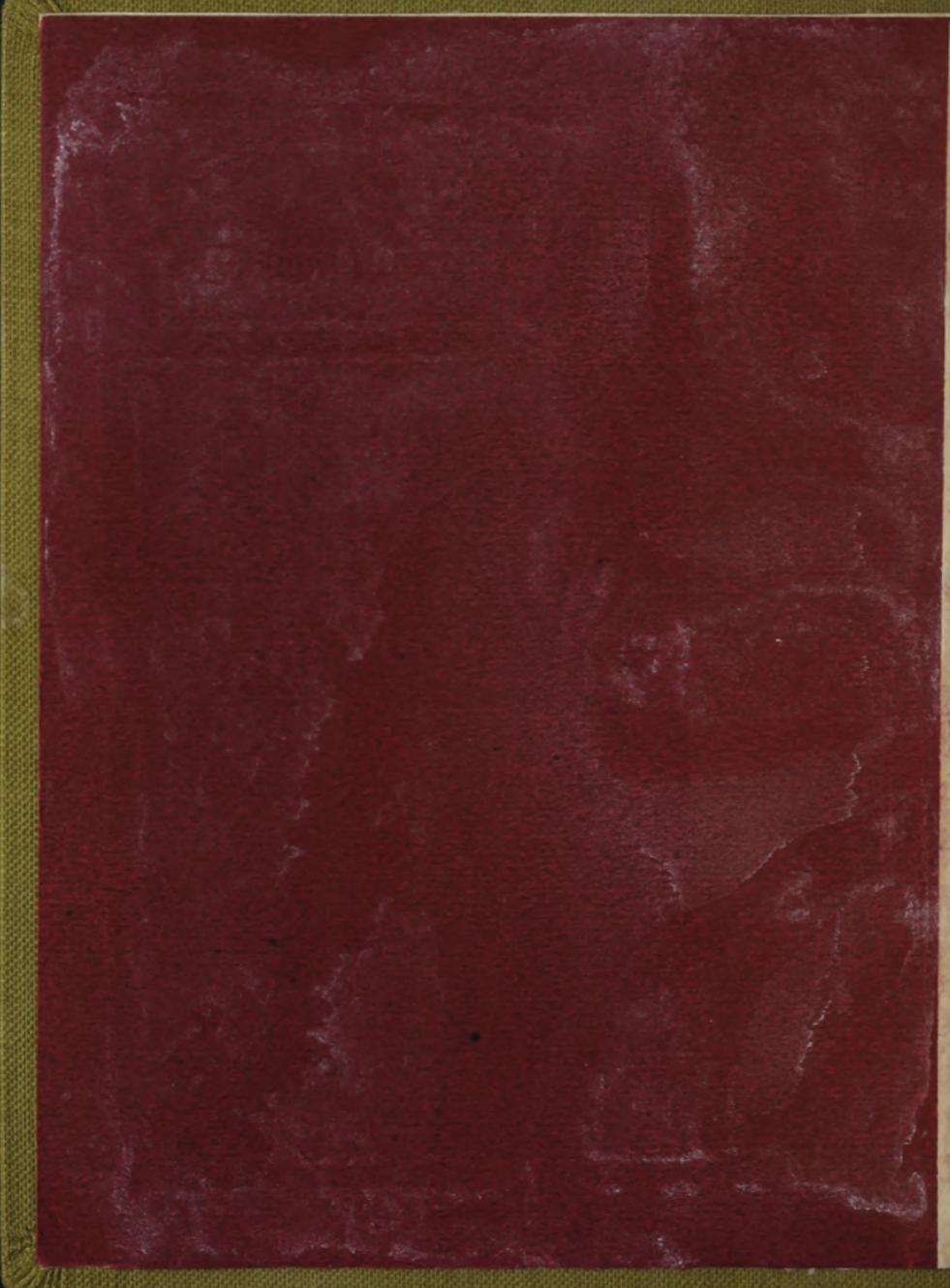
Видавництво
Української соціялістичної партії.

С. Дікштейн

Хто з чого Жикє?

У ЛЬВОВІ.
„Пресарія Уділові“ ул. Лядово ч. 8
1902.

ХТО З ЧОГО ЖИЕ?

152.851

L. Kr. 1326

Cim.

A. Yelko N.

I.

„Кождий чоловік живе з власної праці“. Чи се — так?

На перший погляд здається що воно й справді так. Раз — стілько про се говорять, пишуть в газетах, книжках, про се ми чули і в попівських казанях; друге — то таки подібно до правди, що швець дійсно живе з шевства, кравець з кравецтва, учитель з учительства, що фабриканти також працюють, коли не руками так головою, навіть міністри, королі, царі і ті хиба мало напрацюють ся, підписуючи різні папери!

Чи вже се так? Чи кождий чоловік живе з власної праці?

Вас певне дуже здивує, коли вам скажу, що се не так. Ні один чоловік не живе з своєї власної праці; не тілько королі та міністри, не

тілько фабриканти та купці не живуть з власної праці; не живе такоже з своєї праці і загал працьовників-ремісників.

Як би, наприклад, швець не тілько шив чоботи, але мав кусок землі, де заробляв би собі хліб, садив всяку городину; як би сам прав, сам ткав, сам шив собі хусте й одежду; одним словом, як би все, що йому потрібно, робив в своїй власній хаті, тоді ми могли-б сказати, що він живе дійсно з власної праці.

І давнійше, скількасот літ тому воно дійсно так бувало — давнійше, коли ще кожне місто мало свої власні великі ґрунти, коли сливе кожний ремісник був міським обивателем, мав право до тих ґрунтів. Тоді справді ремісники все, що їм було потрібне, виготовляли в себе дома, на своїй дільниці ґрунту, і справді жили з власної праці.

Але відомо, що тепер се не так. Ремісники не мають свого ґрунту, і швець наприклад може тілько шити чоботи і нічого більше. А чобітьми аві найстись, ані напитись, ані в них одягнутись. Це саме можна сказати про кравців, столярів, мулярів. Кравець не може ні їсти ні

пити своїх жупанів, а муляр з цегли не зварить собі обіда.

А що-ж в такім разі сказати про королів, міністрів і подібних людей? Сі не тілько ні в чім собі не вміють порадити, але самі і їсти не потраплять; все їм треба подавати до рота.

Само шевство не нагодує і не напоїть шевця, як сама кравецька праця не взує кравця.

Хто ще міг би у нас сказати, що живе з власної праці — то селянин.

Він принаймі хліб, городину виробляє у себе дома; багато селян навіть самі собі роблять одежду, хоча останніми часами те трапляється що раз рідше. Аджеж сами знаєте, що тепер вже господиня з більшою охотою купить собі спідницю на ринку, ніж дома зробить, бо та й краща й зграбнійша й дешевша.

А що ви скажете, що в інших сторонах то навіть селяне майже нічого з потрібних їм речей в дома не виробляють?! Одні виробляють тільки вино, другі тілько лен, або тілько городину, а все, що їм потрібно чи то з їди, чи з одежі, купують на ринку.

От як бачите, то ніхто, або майже ніхто не живе з власної праці. Швець живе з праці кравця, муляра, столяра, селянина; кравець живе з праці шевця, столяра, селянина; селинин знов живе по трохи з праці кравця, шевця, столяра і т. д. Всі люди живуть не з власної праці а з чужкої — з праці інших людей.

„Але-ж кожний з них працює“ — відповість мені на се: — „кожний з них, як би не працював, нічого би не мав“.

То правда! Але через це скажімо, що кожний — не живе з власної праці а тільки зі свої власної праці утримує себе.

Знаю, що на се ви могли-б мені закинути: „не кийом, то палкою. Не живуть, а утримуються; ніби то не все одно?“

Ні, не все одно і через що власне, зараз роз'ясню.

Як би швець, кравець, орач справді жили з свої праці, як би все, що їм потрібне, мали у себе дома, як давнійше бувало, — то кожний з них міг би бути певний, що хоч і буде йому раз ліпше, раз гірше, — все-ж з голоду не вмре і якось викрутить ся.

Але тепер зовсім інакше. Швець тільки шие чоботи. Шие їх як найбільше, щоб потім продати, як всякий інший товар. Як знайде купця, то добре; продасть чоботи і мати-ме за що купити, що йому треба. А як не продасть? Як йому скажуть, що чобіт і так досить; як до його склепу не будуть приходити купці? Що тоді? Хиба чоботи зварить дітям на вечеру; хиба чобіт'ми виплатить податок і заспокоїть лихварів, банки і т. д.?

Отже бачите, що утримуватись з власної праці і жити з власної праці не все одно.

Доки всі люди все, що їм треба було, робили у себе дома, доки мало продавали своїх виробів, доти можна було казати, що жилось з власної праці; але з того часу, як люди почали, що раз більш робити на продаж, що раз більш продавати чобіт, замків, столів, одежи, взагалі розмаїтих товарів, почали менше працювати дома на себе, а більше на других. І тепер варшавський швець шие чоботи для российського ремісника, англійський робітник кує цвяхи для варшавського шевця, а американський колоніст зробляє пашню для англійського робітника.

Отже з того часу, як на сьвіті стало все більш товарів, ніхто не робить для себе, а всі роблять для других; ніхто не живе з власної праці, а з чужої, з праці інших людей.

II.

„Добре! Ніхто, значить, не живе з власної праці, а тільки утримується з власної праці. То вже повинна бути дійсна правда“.

Але де там! Богато ще дѣ-чого можна про се сказати, а доки все виповімо, згодимось, що в тім, ніби кождий утримується з власної праці, є велика рация.

Кожний утримується з праці.

Але через що з праці? А через те, що як хто скоче продати який небудь свій виріб, чи чоботи, чи одежду, чи шклянку, чи ножа, то його вироби будуть оцінювати відповідно праці і платити мутъ такоже відповідно їй. Вияснимо се докладнійше. Нехай, скажемо, який небудь швець працював над чобітъми цілий день і потім дістав за них 10 ліктів полотна. В сїм нема нічого незвичайного: працював і за працю дістав полотно.

Але здумайте собі на часину, що на сьвіті є такий щасливий край, де чоботи падають з неба! Такого краю нема, але як би й був, то як ви думаете, богато платили-б шевцеви за чоботи? Напевно нічого. Казали-б, що за чоботи не варта нічого платити, що вони не варті жадної праці, що значить, кожний їх може мати даремне, і наш швець, що-б не вмерти з голоду, мусів би взялись до іншої роботи.

І в нас чоботи не ростуть на деревах, але в нас є богато також річий, за які ніхто нічого не дістане, які нічого не коштують через те, що на них зовсім не пішло праці. Ні за воду з жерела, ні за пісок з річки ніхто нічого не платить, бо ніхто не приложив праці на те, що-б їх зробити і кождий може брати скілько схоче.

Але за те, чим більше яка небудь річ має в собі людскої праці, тим більше вона має в собі, як кажуть, вартости, тим більше за ню дадуть. За локоть полотна дають більше ніж за локоть перкалю. Через що? Через те, що локоть перкалю скорше і лекше зробити; через те, що на нього менше треба положити праці, ніж на локоть полотна.

Золотий ланцушок дорозший від мідяного ; — через що ? Може через те, що золото красше блищить ніж мідь, або через те, що воно більше важить ? Ні, бо і мідяний ланцушок може так само блищати і так само важити як і золотий ; а через те, що золото труднійше найти, що багато, дуже богато треба праці — щоб його видобути з землі, через те, значить, що на золотий ланцушок більше пішло праці, ніж на мідяний.

Через те кожному ремісникови, шевцеви, кравцеви, пекареви, як платять за чоботи, за одежду, за хліб, то платять за працю, котра заложена в тих чоботах, в одежі, в хлібі. Коли треба годину часу на те, щоби зробити бохонець хліба і 10 годин на те, щоби зробити пару чобіт, то за пару чобіт можна буде дістати 10 бохонців хліба ; бо праця, що містить ся в чоботях (чи, як то кажуть, вартість чобіт) в 10 раз більша від праці, котра містить ся в бохонцеви хліба, або від вартості хліба.*)

Коли за локоть сукна платять рубля, то через те тілько, що на виріб його (на годівлю

---

*) Якби вас хто спитав, що таке вартість шклянки, чобота, сукні, то найкраща відповідь буде, що вартість то праця, котра містить ся в тій шклянці, в тих чобітках, в тій сукні.

овець, на прядене вовни, на виріб в сукно і т. и.) треба стілько праці, скілько треба на виріб одного рубля (на відшукуване срібла, на його спроваджене, на перероблюване і т. и.), наприклад 10 годин. За аршин перкалю платимо тілько 10 копійок, бо на виріб його (на засів, спрятати вати, на її тканнє, фарбуваннє) треба в 10 раз меньше часу, всього одну годину.

От через що можна говорити і писати, що швець, кравець, столяр, слюсар взагалі утримують ся з свої власної праці. Всі вони вироблюють розмаїті річи, свої вироби вони виносять на продаж як товари і їм платять як раз стілько, скілько їх вироби містять в собі праці. Атож, чим більше ремісник працює, чим більше вложить в товари свою працею вартости, тим більше йому дадуть при продаваню, тим краще оплатить ся його товар. „А що бачиш?“ — моглиб ви мені сказати; „почав говорити про те, як фабриканти і господарі затають нашу працю, а тепер і сам, як вони кажеш, що хто більше працює, той більше і заробить“.

Пождіть! Не спішіть ся з закидами, а послухайте, що далі казати-му. По переду я ка-

зав, що чим більше ремісник вложить праці в товар, тим більше за нього дістане. Швець за чоботи на подвійних підошвах і гарно пошиї більше дістане, ніж за чоботи як небудь зпартачені. І то правда! Але щоби наш швець міг шити чоботи, мусить мати ремінь, начине, мешкане, а на все те треба грошей. Слюсар коли захоче робити замки, такоже мусить найняти собі слюсарню, купити начине і мусить якийсь час, поки не продасть своїх замків з чогось жити, — з готового гроша. Хто має гроші, тому нічого. Упорядкує робітню, буде виробляти товари і потім буде їх продавати відповідно їх вартости, відповідно вложенії в них праці.

А що робити ме той, у кого нема гроший? Хто не може урядити собі робітні, хто не може виробляти жадних товарів, бо не має за що купити ні материялу, ні начиня? Що тоді? Що буде з чоловіком, коли він ні від кого не має й жадати не може помочи? — То дуже часто буває — а жити все якось треба; треба щось їсти, пити, в щось одягатись, десь мешкати. За наших часів, щоби купити що небудь на ринку, чи то їду, чи одежду, треба мати або гроші, або товар на продаж. Наш робітник грошей не має,

товарів мати не може, а щоб якось жити, мусить продатись — себе продати — стати наймитом, невільником; мусить наймитись на роботу.

Як се так „продатись“, як то стати „невільником“? Таж робота на фабриці, робота у майстра щеж не неволя. Адже і челядник і фабричний робітник — люди вільні; роблять, де їм подобається і доки їм подобається, і ніхто не має права їм приказувати.

Знаємо ми таку волю! Знаємо, як майстер попихається своїми челядниками; знаємо, як на фабриках тисячі робітників мусять гнутись перед яким небудь ланцем — писарцем! Хиба вони съміють голос подати? Хиба съміють на грубіньство відповісти грубіньством? Хиба вони съміють противитись фабрикантови, коли він скоче зменьшити щоденну плату, або увірвати що небудь з недільного зарібку? Ніколи не посъміють, бо вони — невільники, бо вони знають, що хоч над ними і не стоїть фабрикант з батогом, але стоїть над ними голод, страшнійший від батога. Чоловік, що продає свою працю, не може бути вільним. Він мусить мати над собою пана і має його. Тільки той — вільний,

хто не потребує продаватись! А то дуже трудно. Робітник іде працювати на фабрику, бо мусить, бо не має свого власного начиня до праці, мусить, бо фабрикант має двох сприяючих йому помічників: перш усього військо й уряд, а потім голод. З такими ворогами трудна боротьба, а ще труднійша перемога, але правда і то, що хто не бореться, той нічого не має.

III.

Невільник чи не невільник то все одно, — моглиби ви мені відповісти. Річ не в тім, хто невільний, а хто вільний; а в тім, чи то — правда, що кождий утримується з власної праці, чи то правда, що тільки з власної свої праці можна збогатіти? „Знов скажу Вам — не спішіться! Зійдемо і до сього; мусимо все докладно розібрati“.

Всякий робітник, чи слюсар, чи столяр, чи кравець, чи швець, коли не має грошей, не має начиня, не має робітні, йде на улицю, щоб собі як небудь нарадити, щоб кому небудь продатись. Раніше чи пізніше він найде майстра або фабриканта, що його купить.

Через що-ж він його купує? Чи не через те, що йому сподобались очі робітника? Ні! А може стало йому шкода робітника — і він хоче йому помогти? Але де там. Він купив його, бо знає, що робітник вміє і може доглянути станка, кувати молотом, клепати підошви, одним словом через те, що він має робочу силу.

Коли фабрикант купує його, то думає єдино про те, чи є у робочого сила і чи він вміє робити; і як би у нього не було сеї сили — фабрикант не взяв би його й даремно; йому потрібна, дуже потрібна, тілько робоча сила. Для нього найперша річ, скілько заплатити за ту силу робочу.

Для нього в тім — задане.

Не трудно зрозуміти, скілько треба заплатити за шклянку, за чоботи, за сорочку. Обчислюється ся відповідно числу годин вложених на виріб сих річей.

Нехай на те, щоб зробити шклянку, треба пів години праці, а на те, щоб зробити пару чобіт, треба 10 годин, щоб зробити тарілку — 1 годину. Нехай у нас за годину праці платять 10 коп. (бо в срібних десяти копійках такоже

година праці). Не трудно тепер вичислити, що коштує шклянка.

Як на неї пішло пів години праці, то коштує вона п'ять коп. Як на чоботи пійшло 20 годин, то коштують вони 20 раз по 10 коп. або два рублі. Як на тарілку пішла година, то й коштує вона 10 коп. Але як обчислити, що коштує людина, скілько заплатити за її силу? Чи годить ся цінити людину як товар?

Чи годить ся, чи ні — то дарма! Досить, що є так, що сила людини цінить ся як товар. Уявім собі, що на цілий день купують робітника, себ то його робочу силу. Уявім далі, що сей робітник, щоби жити і працювати, щоби підтримати свою робочу силу, мусить доставити що день по 60 коп. потрібних йому на їду, одежду, мешкане і т. д., на відновлюване свої сили. В такому разі ми можемо сказати, що відновлене його сили коштує 60 коп. (як 10 коп. мають ту-ж вартість що й година праці) або 6 годин праці; інакше можна сказати, що його робоча сила коштує 6 год. праці, що вартість його робочої сили рівнає 6 год. праці*).

*.) Треба памятати, що вартість робочої сили рівна стілько годинам праці, скілько треба на підтримуване життя робітника.

Фабрикант дуже добре знає, що робоча сила варта 6 годин праці, себ то стілько, скілько коштує 6 тарілок або 12 шклянок і через те платить робочому за його силу, як за всякий інший товар, що коштує 60 коп. Отож виходить, що робітник завсігди дістася за свою робочу силу як раз стілько, скілько йому треба на нужденне утримуване себе. Ветоїмось ще раз до нашого питання — на що фабрикант купує робочу силу? Через що продає її робітник, то дуже ясно; до цього примушує його голод, котрий сильніший від вродженого всякому чоловікови почутя волі, сильніший від сорому?

Так для чого-ж фабрикант купує робочу силу? Чи не для забави? Ні! Ну для чого-ж? А щоби заробити, щоби забогатіти, як вони люблять казати, „з власної праці“.

Щоби докладно вияснити, на що фабрикант купує робочу силу, роздивімось — де кілька прикладів найкраще вияснюють справу.

Уявім собі, що хтось закладає фабрику, котра виробляє з вати нитки. Нехай він вати купив на 1400 руб., машин купив на 80 руб., 24 руб. ужив на вугле до парової машини, на

газ та на інші додатки, і нарешті пустив в рух свою фабрику. От-же бачимо, що він видає 1504 руб. на засновані фабрики. Як гадаєте, на що він пускає в рух свою фабрику? — Очевидно для того, що хоче свої нитки продати, дорожче ніж заплатив за вату, машини, газ; справді, як виробить з вати нитки, то продасть їх не за 1504 руб. а схоже дістати за них більше, н. пр. 2000 руб.

Але хотіти, то ще не досить; треба, щоб йому справді дали 2000 руб. А чи дадуть йому, то ще питане. Як би могло стати ся таке чудо, щоби машини пряли вату без помочи робітника і як би тоді наш фабрикант заніс до купця свої нитки і запросив за них 2000 руб., купець просто відповів би йому так: В твоїх нитках є передовсім вартість вати 1400 руб., або (коли на виріб десяти копійок потрібно годину праці) 14000 годин праці і потім вартість машини 80 руб., або 800 годин праці, потім вартість вугля, газу і т. д. 24 руб., або 240 годин праці. Разом 15040 годин праці. Отто-ж твої нитки варті ні більше, ні менше як 1504 руб., і більше ніж 1504 руб. за нитки тобі і не дам. Чи був би вдоволений наш фабрикант з такої відповіди

— не знаємо. Знаємо тільки, що до цього часу машини самі робити не можуть і що на фабрикантове щастє до машин потрібна ще людска праця. Фабрикант се розуміє, наймає 100 робітників і платить їм за їх робучу силу, як за товар, по 60 копійок.

Робітник, найнятий за 60 коп. на день, чистить вату, пряде, мотає нитки і т. д., одним словом, докладає до вати свою працю. За першу годину він доложив до неї одну годину праці, збільшив її вартість на одну годину або на 10 коп.; по двох годинах він додав до неї дві години праці або збільшив її вартість на 20 коп. (коли на виріб 10 коп. йде одна година праці.) По 3-х годинах додав до її вартості 30 коп. і т. д., нарешті, за 6 годин праці доложив 60 коп. вартости, як раз стілько, скілько фабрикант заплатив йому за його робочу силу. Отже за 6 годин праці робітник цілком відробив свою плату. Так працює він цілий тиждень, а по тижні фабрикант забирає нитки, заносить їх на ринок і знов хоче за них 2000 руб.

Скілько хочеш за нитки? 2000 руб.? То за богато, каже купець фабрикантови. Неважеж ти думаєш, що в твоїх нитках справді є 2000 руб.

вартости? Де-ж там! Ось обчисли зі мною. Є в них, як сам знаєш, на 1400 руб. вати, на 80 руб. машин, на 24 руб. угля і ґазу, крім того є ще на 360 руб. (коли на тижні працювало 100 робочих шість день, по шість годин на день, за плату по 10 коп. за годину; $6 \times 6 \times 100 \times 10 = 360$ руб.); а вартости разом в твоїому прядиві є на 1864 руб.

Отже можу тобі дати за нитки 1864 руб. і ні копійки більше. — Як то? То-ж так нічого не зароблю? Я-ж сам видав на нитки і інші видатки як-раз 1864 руб.; деж мій дохід? Для чого-ж я порядкував на фабриці? Що мені з того прибуло? На що-но все ця комедия? Дійсно, доходу не було-б, виріб ниток не оплатив би ся, як би нашому фабрикантови не спало на думку: задержувати ще на фабриці і примушувати довше працювати своїх робітників, що вже відробили за шість годин свою плату цілком. Як то? могли-б сказати робітники, ти примушуєш нас довше робити, коли ми вже відробили свою плату? Ми додали до вати як раз тілько вартости, скілько коштувала наша робоча сила.

Що ви там мені кажете? Я купив вас,

а не вашу робочу силу, купив вас на цілий день і в сей день можу з вами робити все, що мені схочеться.

І робітники, замість того, щоб по шістьох годинах праці піти з фабрики відпочивати, або працювати на себе, зістаються на фабриці і працюють ще 6 годин. Фабрикант додає їм вати, докуповує машин, вугля. Робітники по кожній годині свої праці докладають до тої нової вати нову вартість і по 6-ти годинах кожний з них додає до вати 6 нових годин вартості. Розуміється що та нова вартість, вже нічого не коштує фабриканта, бо вона йому приходиться цілком за дармо. Один робітник таким способом додає 60 коп.; 100 робітників додають за 1 день 60 руб., за тиждень додають вони 360 руб. вартости.

Коли тепер наш фабрикант схоче продати сю нову частину свого прядива, то скілько він за нього дістане? Очевидно, що знов 1864 руб. або 18640 годин праці, (ми-ж умовились, що 10 коп. мають в собі одну годину праці.) Тепер обчислім, скілько коштують самого фабриканта отсії нові нитки. Отож в них буде вартість нової вати (1400 руб.), вартість нових машин

(80 руб.), вартість нового вугля і газу (24), і 3600 годин неоплаченої від фабриканта праці робітників, котру він присвоїв цілком дармо. Тепер фабрикант вже з охотою віддасть нитки за 1864 руб., бо вони єго не коштували стілько, а всого 1504 руб. (1400 вата, 24 вугля і газ, 80 машини). Тепер вже виріб ниток не тілько оплатить ся, але ще дасть і прибуток. Зробім тепер укінчений рахунок, себ-то возьмім рахунок того виробу ниток, де фабрикант платить робітникам, і додаймо до нього рахунок того виробу, де вже він нічого робітникам не платить, а бере їх працю за дармо. Наш фабрикант видав на вату два рази по 1400 руб., отже 2800 руб., два рази по 80 руб. на машини і два рази по 24 руб. на вугля і заплатив 100 робітникам за 6 день 360 руб.; а всого видав 3368 руб. Дістане-ж і за першу половину ниток 1864 руб. (бо той, хто купує, рахує, що фабрикант платив робітникам за кожду частину ниток). Значить, фабрикант має 360 руб. прибутку ($3728 - 3368 = 360$ р.). Звідки-ж взяв ся той дохід? А звідти, очевидно, що за прядінє другої вати фабрикант нічого не заплатив робітникам; що робітники другу половину свої праці

віддали йому дармо; що крім 3600 годин оплаченої праці, робітники доложили до вати ще 3600 годин неоплаченої праці; себ то додаткової, неоплаченої вартості, або як звичайно кажуть, 600 годин надвартости*). От тепер вже знаємо, на що фабрикант наймає робітників. На те, аби з їх праці мати користь, аби з них витягати надвартість.

Отже звідки наш фабрикант має свій прибуток, свою користь? Чи з власної праці? Очевидно, що ні. Значить, з чужої? Так, з чужої праці, з праці робітників. — Робітники пів дня тілько роблять на себе, другого пів дня вони роблять на фабриканта; пів життя свого працюють вони для себе, для своєї родини, для своїх, — а друга половина життя іде на те, щоби фабрикант міг мати дохід з свої вати, щоби він міг відбирати надвартість.

Що ми тут казали про фабриканта вати, можна сказати про всіх господарів, майстрів і фабрикантів на сьвіті. Всі вони купують ро-

---

*) Отже що то таке — надвартість? Надвартість це та вартість котру робітники докладають до виробу після того, як відроблять, свою робочу плату; значить, це — е неоплачена праця робітника.

бітників, всі купують їх робочу силу, на те тілько, щоби з їх праці користуватися, щоби приказувати їм працювати довше, ніж треба, і таким способом богатіти.

IV.

Мусите однак признати, що те, що я до сего часу казав, є правда. Ви могли-б мені тілько одно закинути, що приклад з фабрикою вати не зовсім якось правдоподібний. Де-ж то видано, щоби машини для фабрики коштували тілько 80 руб., або щоби вата купувалась тілько на 1400 руб. То правда. Ті числа, які були подані в тім прикладі, вибрані були тілько на те, щоб вияснити, що то таке надзвартість. Тепер я дам вам правдивий приклад з життя і числа будуть в нему такі правдиві, що вже ніхто не може мені заперечити. В Англії, як відомо, оброблюють дуже богато вати*) Давно вже там істнують величезні парові фабрики, давно вже там робітники перестали жити з власної праці і мусіли її продавати і давно вже мусіли

---

*) В 1873 р. в Англії оброблено 1.264 міліони фунтів вати за помочкою 133,500,000 веретен.

зійти на наймитів ; давно вже терплять голод і нужду. — За те фабриканти богатіють.

Отож один з таких фабрикантів вати видав на свою фабрику 134.250 руб.; в кінці року випродав нитки і дістав за них 159.000 руб. Значить, прибутку він має 24750 рублів ($159000 - 134250 = 24750$) або 18%.

Знаете, що то зовсім ще не богато, бо і в нас є фабрики, цукроварні, котрі дають 40, 50 і навіть більше процентів прибутку.

Подивім ся тепер, звідки наш фабрикант має той прибуток. А щоби лішне роздивитись, порахуймо скілько він на кождий тиждень видає на фабрику. На його фабриці є 10.000 парових веретен. Одно веретено (розуміється за помочею робітника), може напрясти за тиждень 1 фунт ниток. Всіх веретен 10.000 — значить фабрика може зробити за тиждень 10.000 фунтів ниток, — треба купити вати більше ніж 10.000 фунтів, бо завсіди при виробі богато пропадає. В нашій фабриці мусять купувати 10.600 фунтів вати, бо 600 фунтів звичайно пропадає. Фунт вати коштував в Англії (1841 р.) $19\frac{1}{2}$ коп., отже на вату треба було видати 10.600 раз по $19\frac{1}{2}$ коп., або 2.067 руб.

Щоби з тої вати виробити нитки, потреба ще машин, всяких інших матеріалів і робітницької праці. Машини, себ то веретена разом з паровою машиною, коштують 60.000 руб., Але куплені машини не відразу з'уживають ся, можуть служити 10 років. Одже виходить, що не 60.000 руб. а в 10 раз менше 6000 руб., а кождий тиждень (коли лічти в році 50 робочих тижнів) в 50 раз менше, всього 120 руб.

До машини треба камінного вугля (для нагрівання казанів), оліви (для мщення коліс), крім того ще потрібний газ для освітлення фабрики і т. д. Отож на вугле в нашій фабриці видається на тиждень 24 руб. 60 коп, на газ 6 руб., за мешкане фабрикант платить 36 руб. на тиждень. Разом всі тижневі видатки (вата, вугле, газ, помешкане і т. д.) складають 2284 руб. 50 коп. Але всі ті матеріали нічого не дадуть, поки до них не буде приложена праця. Через те фабрикант наймає 135 робітників (кождий з них додглядає 74 веретен) і платить їм за їх робочу силу, кілько потрібно на підтримуване тої самої сили, або іншими словами, скілько потрібно робітникови па прожите (їжу, одежду, помешкане і т. д.) Нехай йому на те потрібно 2 руб.

25 коп. на тиждень. Значить всім робітникам видається 303 руб. 75 коп. на тиждень.

Як би робітники робили тільки для себе, себ то як би віддавали фабрикантові і додавали до вати як раз стілько вартості, скілько самі взяли від фабриканта за роботу, то було б дуже легко обчислити, скілько повинні коштувати вироблені за тиждень 10.000 фунтів ниток. В тих нитках повинна міститись: 1) Вартість з'ужитої вати 2067 руб.*^{*)} 2) Вартість машини (120 руб.) 3) вартість вугля (24 руб. 60 к.) 4) вартість оліви (2 руб. 60 к.) 5) вартість газу (6 руб.) 6) вартість ріжних додатків (6 руб.) 7) вартість помешкання (36 руб.) і нарешті 8) плата робітникам (303 руб. 75 коп.), разом 2587 руб. 50 коп. Стілько коштувати мають 10.000 фунт. ниток, а один в 10.000 раз менше, отже 26 коп. (сливе).

Тимчасом наш фабрикант за фунт ниток дістає не 26 к. а $31\frac{5}{8}$ коп., а за 10.000 фунт.

^{*)} Нагадую вам — як говорить ся, що вартість вати є 2067 руб., то говорить ся невірно. Властиво треба говорити так: В тій ваті є стілько вартості, або стілько праці людської, скілько її потрібно на вироблене 2067 руб. А коли кажуть, що вата варта 2067 руб., то тілько, аби коротше сказати.

3.162 р. 50 к., — на 575 руб. (3.162 р. 50 к. — 2.587·50=575) більше ніж ми обчислили. Коли нашому фабрикантови дали 575 руб. більше, то очевидно через те, що в його нитках була ще нова вартість, котрої раніше не було і котрої робітники доложили власною свою неоплаченою працею. Бачимо отже, що 575 руб. прибутку повстали з неоплаченої праці, з доданої робітниками надвартості. Робітники дістали від фабриканта 303 руб. 75 коп. за тижневу роботу. За той тиждень однак вони не тільки відробили свою плату, але доложили до бавовни 575 р. неоплаченої праці.

Кождий робітник дістає на день $37\frac{1}{2}$ коп. і не тільки їх вертає, але, збільшивши вартість вати, докладає ще нової вартости (надвартости) $58\frac{1}{2}$ коп.

Отже виходить, що даремна, неоплачена праця більше ніж в півтора раза довша від праці оплаченої; робітник довше працює на користь фабриканта, ніж на себе. Надвартість більше ніж в півтора раза переважає оплачену працю, або як інакше кажуть, міра надвартости є $1\frac{1}{2}$ (або 150 процентів). Міра надвартости є відношення неплаченої праці до опла-

ченої. Здаєть ся, я вас тепер зовсім переконав, що не всі доходи повстають з власної праці. — Принаймі ми бачили, що фабрикант має дохід з чужої, а не з свої праці. То фабрикант. А з чого жують господарі — майстри, власнителі земель, урядовці, купці, і т. д. Що можна сказати про їх дохід? Почнім з майстрів.

Добре відомо, що тепер все варшавське узутє робить ся в приватних робітнях, в яких майстер доглядає за роботою, челядники роблять за плату, а ученики дармо. Що майстер заробляє на праці учеників, що він з неї користується, про те і малі діти знають. А ми тут маємо говорити про „оплачену“ роботу челядника. Ви знаєте, яка то тяжка щевська праця: зігнувшись на стільчику, в душній, темній хатині, челядник мусить нераз працювати 15, 16 годин, щоби сяк-так заробити на своє утримане. Платять йому від штуки — більше-меньше 90 коп. за пару чобіт. Коли в досить роботи, то вправний челядник за 15 годин може зробити 2 пари і заробити свою працею 1 руб. 80 коп. Подивім ся тепер, звідки береться заробок майстра.

Шкіра, гума, підошви на одну пару чобіт

коштують від 2 руб. 10 коп. до 2 руб. 55 коп., допомічні знадоби (дратва, шила, цвяхи і т. д.) коштують 10 коп., мешкане нехай йому коштує 10 коп.*). Плата челядникови 90 коп. Як би челядник діставав за свою роботу все, що йому належить ся, то в парі чобіт повинна-б бути вартість материялу (шкіра, гума і т. д. на 2 руб. 55 коп.), вартість мешканя — 10 коп і вартість роботи челядника 90 коп. Разом чоботи повинні коштувати 3 руб. 55 коп. Тимчасом майстер продає пару чобіт за 5 руб., на 1 руб. 35 коп дорозше. Звідки ж взяли ся ці 1 руб. 35 коп. нової вартості? Очевидно, що її не було в цвяхах, ані в підошвах, ані в мешканю; очевидно, що її доложив і міг доложити не хто інший як челядник.

Отож наш челядник на 90 коп. оплаченої праці додав майстрови ще на 1 руб. 35 коп. неоплаченої, надвартости, з якої розуміється ся користується ся тілько майстер. Отже знов нео-

---

*) Мешкане, розуміє ся, коштує далеко дорозше, між 9—15 руб., але в тому мешканю роблять не одну пару чобіт а 5, 100 і більше в місяць, а се ми так прикидаємо, скілько-б тої плати за хату нрийшлося би на одну пару чобіт, зроблених за один день.

плачена праця в півтора рази більша ніж оплачена, й знов, як кажуть: міра надзвартисти є $1\frac{1}{2}$. Робітник з пятнайцяти годин свої праці 5 годин працює для себе, а 10 віддає майстрови; тим його збогачує. Тепер ви бачите, звідки майстри мають дохід. Чи з власної праці? — Очевидна річ, що ні. Вони так само, як і фабриканти, можуть мати доходи, можуть богатіти тільки з чужої праці. З праці своїх робітників і челядників. Тепер ви бачите, як можна вірити тим людям, що розказують дива про те, до якого богацтва можна доробитись свою власною працею. Тепер ви знаєте, що безстидний і ганебний ошуканець той, хто росказує, ніби фабриканти свою працею доробились до богацтва.

А що ви скажете, що є ціла наука, котра повинна б займатись відношеннями між людьми і виробами людських рук і котру тимчасом люди так перекрутили, що виходить, не мов би то сучасний, такий як тепер, лад між людьми, найліпший; не мов би то в доходах ріжних підприємців ніякого користування з чужої праці нема, що дохід і прибуток, — то сама найсправедливіша річ і т. д. Ся наука зветь ся політична

економія. Треба признати, що отсія перекрученна наука богато, дуже богато зла наробила робітникам, котрі довгий час мусіли їй вірити, поки нарешті соціялісти не показали скілько в тій науці брехні і неправди, скілько в ній кривди для працьовників та робітників.

V.

Ми вже говорили про фабрикантів і майстрів. Тепер перейдемо до купців, властителів земель, урядовців і т. д.

Щоби докладнійше вияснити собі, звідки беруться їх доходи, возьмім собі знову приклад.

Нехай, наприклад, який небудь фабрикант видав на своє підприємство 150.000 руб. Яке се діло, нам все одно; але з рештою [нехай то буде цукроварня.

Наш фабрикант накупив машин, бураків, ріжних знадобів, потрібних до сего діла, найняв робітників і за рік виробив цукру на 195.000 руб. Таким способом наш фабрикант має 45.000 руб. прибутку, бо він видав тільки 150.000 руб. Ми вже знаємо, що отсія 45.000 р. то неоплачена праця робітників, або надзвартість.

Фабрикант з охотою затримав би цілий отсей прибуток в себе. Хоч ці гроші і дістались йому дармо, але все-ж завсігди неприємно розставатись з грішми. — На сю здерту з робітників надвартість, чекає богато охочих, кождий хотів би щось загарбити; кождий хотів би хоч кілька крапель робітницького поту забрати до свої кишень. Перш усіх простягає свою руку купець. Фабрикант без купця нічого не може зробити. Він знає добре, що поки його товар лежати ме в магазинах, доти він не мати ме з нього жадної користі. Треба найперше продати товар, замінити його на гроші і тоді тільки можна сказати, що справа скінчена. Треба, значить, шукати купця, щоби продати йому товар.

Купець знаходить ся; він хотів купити товар, але з умовою, щоби продавець відступив йому з цукру скілька процентів. Фабрикант не може з ним не погодитись і відступає йому якийсь процент, нехай 10 коп. з рубля, і продає йому свій цукор не за 195.000 руб. а за 187.000 руб. Прибуток фабриканта зменшив ся; частина того прибутку перейшла до купецької кишень, але за те в кишенні фабриканта

дзвоняте тепер чисті грошики. Купець заробив на сьому ділі 7.000 руб. Яким способом дістав він сей дохід? Може з власної праці? Очевидно, ні. Його зарібок то є тілько частина зиску фабриканта, і через те є частина неоплаченої праці робітників, неоплаченої надзвартисти.

Отже й купець утримує себе з чужої праці, з праці робітників, що працюють в цукроварні.

За купцем іде поміщик (дідич, властитель маєтку). Наш фабрикант побудував фабрику на його землі. Буває часами, що фабриканти будують фабрики на своїй землі, але часто будують і на чужій. Властитель землі хоче за землю дістати плату — хоче дістати так звану ренту. Тут нічого не зробиш, думає собі фабрикант, коли треба платити, так плати. І віддає з свого прибутку 3000 руб. ренти. Звідки походять доходи властителя землі? Очевидно такоже з прибутку фабриканта і знов таки з неоплаченої праці фабричних робітників.*)

---

*) Ми тут говоримо про такого властителя землі, що сам господарки не веде. Такі, що самі господарують, утримують ся такоже з праці робітників, але своїх; з праці найmitів, косарів, женців і т. д.

У нашого фабриканта зісталось 34,500 руб. прибутку. Але й тепер ще не може він їх скласти до кишені. Ми сказали, що він вложив на свою фабрику 150.000 руб.; що могли бути його власні, але могли бути і пожичені. Богато є таких заможних людей, що не хотять братись до якого небудь передприємства. Вони з більшою охотою пожичають свої гроші на проценти і що року загарбують їх до кишені. У одного з таких капіталістів наш фабрикант міг пожичити гроші. Нехай капіталіст дав потрібнійому 150.000 руб. по 6%. Значить фабрикант віддасть йому зі свого прибутку 9.000 руб. Алеж з чієї кишені? З першого погляду здається, що з кишені фабриканта, а справді і ці 9000 руб. взяті від робочих, з їх неоплаченої праці.

Тепер фабрикантові зістають ся 25.000 руб. але і ними він не може ще тішитись. З сеї грабіжки уряд хоче урвати і собі і має на те право. Бо для того існує уряд на світі, щоби глядіти богатих і разом з ними гнітити бідних. І військо і поліцію уряд тримає для того, щоби тримати бідносту в покірності. Коли робочі зберуться, щоб умовитись, як би заставити фабриканта підняти зарібну плату, уряд завсігди

зараз висилає військо, жандармів, щоб усмирити „бунтарів“. Коли фабриканти двох країн позмагають ся, хто з них має посылати свої товари в третю країну, то уряди посилають свої війська на війну, щоби боронити жадання фабрикантів. А коли почнеться обурене робочих, коли вони в голос почнуть добиватися собі прав і вимагати від купців та фабрикантів справедливості, то уряд готов умисне вишукати яку небудь причину, аби счинити війну, щоб післати на неї „неспокійних“. Отже бачите, які величезні послуги робить уряд фабрикантам і богачам. А для чого, ви думаете, уряд будує університети, поліпшує міста, будує театри? Чи не для бідних може? Але де там!

Бідний ані дітий до школи не може посылати, ані в театри ходити.*.) Все—та поліція,

---

*) Єсть правда й дешеві або дармові школи, що звуться „народними“, але то школи нижчі, там наука мала, єсть правда по інших сторонах і робітницикі вищі школи (що то звуться робітницькі університети), але їх зауважив не уряд, тільки сами робітники на свої кошти. Коли ж в урядових, панських школах (куди часом таки дістаються і бідні), хоч на превелику силу ученики не хотять виходити на панських слуг, а починають собі щось інше міркувати, то їх так само „усмиряють“, як і робітників

те військо, театри, суди, все то для богатих, для „панів“. На все те уряд потребує дуже богато грошей — і збирає дуже богато податків. Скілько на одно військо йде грошей! А на по-ліцію, на тисячі урядовців великих, середніх і маленьких, а на міністрів, на царів, цариць, царівен і чорти знають ще на кого!

Більше усього податків платить біднота, робітники. Але трохи дають і фабриканти і капіталісти. Всякий з них вважає за свій обовязок платити урядови, як свому слузі. І наш фабрикант віддає урядови зі свого прибутку, нехай скажем, платить 500 руб. податків.

А решту грошей, котрі зістають ся у фабриканта, після його-ж роскошування він докла-

---

на фабриках. Такі „усмиренія“ певне всякий бачив у Київі, Харкові, Одесі і по всіх містах, де в Росії тілько є університети...

Так само й з театрами: є дешеві, народні театри, та уряд мало коли дозволяє, щоби там що путнього представляли. А коли де є вільні театри, то севже не в дяку урядам та дукам, а скоріш їм на перекір.

Коли писалась вперше ся книжечка, то ні робітницьких університетів, ні вільних театрів ще не було. (При-мітка від впорядчика).

де до своїх тисяч, щоб ще більше загарбати чужої праці, теї надвартости.

Тепер ви вже знаєте, що і сей податок заплатили робітники; бо фабрикант свого нічого не має, а роздає тілько неоплачену надвартість, неоплачену робітницьку працю. У нашого фабриканта зістається ся ще 25.000 р. З них іде 750 руб. директорови фабрики, 1.500 руб. в товариство забезпечення, 2.250 руб. всяким іншим п'явкам. Зістається ся нарешті 20.500 руб. чистого прибутку, з яким фабрикант може робити, що йому схочеться. Весь сьвіт буде говорити, що ті 20.500 руб. — його „власність“, що він їх набув собі з „власної праці“!

Фабрикант потрапить пожити на ті 20.500 руб.! Він може не обчислювати, скілько йому треба на підтримане сили, а тратити гроша й жити так, як йому сподобається! Театри, балі, шампанське вино, карети, роскіш в домі, роскіш при столі. Роскошувати можна, бо в кишені брязчити неоплачена праця робітників, — неоплаченої праці вистарчить на все. З неоплаченої праці, з надвартости, жити муть і слуги фабрикантові і його коханка і льокаї, лікарі, що

пильнують його панського здоровля і учені, що доказують, ніби не може бути лішого съвіта нїж той, де так легко заботити з такої „власної праці“.

VI.

Тепер ми вповні вже можемо відповісти на питане, поставлене у нас з початку сеї книжочки.

Хто з чого живе? Хто живе з власної, хто з чужої праці? Хто з чого утримує ся; чи працею своїх рук, чи чужих?

Тепер всіх людей ми можемо поділити на три гурти.

Перший гурт дуже невеличкий. До нього належать люди, що живуть або утримують ся з власної праці; до нього зачислемо всіх ремісників, що мають своє начине до праці і сами працюють і всіх селян, що мають стілько землі аби могли виживитись з праці на ній. Другий гурт — найбільший. До нього належать робітники, що не мають свого начиня, селяне, що

або мають дуже мало землі, або зовсім не мають і мусять продаватись, продавати свою робочу силу. До сьогож гурту зачислемо всіх ремісницьких челядників, наймитів відробкових і т. д.

А третий гурт складається з тих, що мають начине до праці, але сами ним не працюють а заставляють працювати других. З тих, що живуть, утримують ся і богатіють з чужої праці, з заграбованної від других людей надзвартости. До сього гурту належать фабриканти, господарі, майстри, власителі земель, купці, поліція, військо, урядовці, міністри і царі.

А тепер я Вас спитаю, чи то справедливо? Чи справедливий такий поділ на богатих дармоїдів і бідних працьовників? Справедливий, чи ні? В першій половині нашої книжочки ми вже добре довідалися, який наш світ. Є в ньому не величка жменя людей, що живуть, роскошують на кошт всіх інших людей. Як то так може бути? Через що? А через те, що та маса людей невільна; через те, що мусить продавати свою робочу силу, що мусить продавати себе.

Через що-ж величезна масса людей мусить себе продавати?

А через те, що у неї нема начиня до праці. А ми вже бачили, що той, хто не має начиня до праці, мусить себе продавати, бо інакше вмре з голоду.

Отже, коли ми хочемо змінити, поправити, поліпшити сучасні порядки, коли хочемо усунути злідні у одних і розкіш у других, що ми повинні зробити?

Очевидно, зробити так, щоби кожний мав своє власне начине праці.

Тоді кожний працювати ме для себе. Ніхто не буде працювати для других, ніхто не буде віддавати надвартості свої праці. Тоді ніхто не буде купувати людей і їх робочої сили ; ніхто не буде відбирати надвартості ; ніхто не могти ме богатіти з праці других ; ніхто не буде утримуватись з чужої праці.

— Зробити так, щоби кожний мав своє начине до праці? Але як то зробити? В тім власне задане, скажете ви.

— Як зробити? Дуже просто! Відібрати начине до праці від тих, у кого його за богато і віддати для користування працьовникам. —

Відібрати?! Силою?!! Але, на милість, як то
відібрati? Хиба то можна? Чиж то удасть ся?
Хиба то морально?

Отож я на всi тi питання постараюсь тут
вiдповiсти.

I.

Подивім ся на самий перед, чи то можливо? Чи можливо, щоби кожний робітник, кожний чоловік мав своє начине до праці, чи ні?

Не таке то просте питання, як може здається ся! На перший погляд здається навіть, що то річ дуже легка. Адже було колись, що сливе кожний ремісник мав свою власну робітню і сам собі був паном.

То правда, що давніше так було. Але тоді і людий на сьвіті ще було мало. Те саме місто, в котрім назад 200 літ було 500 тисяч мешканців, тепер в ньому 4—5 міліонів (наприклад Лондон в Англії); в країні, де 200—300 літ назад було 2 міліони, тепер може бути 10 і більш міліонів людности; де раніше вистарчало на всіх 100 тисяч пар чобіт, тепер треба міліон а то і більше; де давніше уживалось міліон

аршин полотна, тепер треба в 10—20 раз більше. Давнійше, як кажуть „за добрих, давних часів“ — хоч далеко не були вони такі добрі, щоби бажати їх повороту, — за давніх часів ткач, що з жінкою і з дітьми працював у себе дома коло варстата, або слюсар, що робив замки, не могли виробити — ані багато полотна — ані багато замків відразу. Робили мало, бо і треба було мало; ткач ткав своє полотно на поганеньких кроснах, слюсар аби яким начиннем виробляв свої замки. — Тепер ткач конечне мусить робити на машині. А як би хто захотів робити крамне полотно на кроснах, то був би подібний до того, хто поїхав би кіньми туди, куди можна доїхати зелізницею. Він сто раз, а може більше мусів би стратити часу на виріб того, що можна за помочею машин зробити за годину.*)

Тепер багато, дуже багато потрібно виробів. Тепер потрібні величезні фабрики, парові машини, потрібні величезні магазини, щоби створити ту силу виробів. Тепер наприклад в одній

---

*) Тепер в Англії за один день перероблюють більше вати, ніж 150 літ тому за три роки. Правда й те, що тоді і робітників було значно менше.

Англії 450.087 робітників прядуть вату на 33 міліонах веретен. І як би кожний робітник мав власну свою робітню та своє веретено, як би кожний був самостійним робітником, то всі вони не зробили-б і двайцятої часті того, що тепер виробляється.

В цілому сьвіті бракувало-б виробів з вати і наші господині дуже скаржились би на такі нові порядки.

Отже бачите, що то не так легко, і не завсігди можливо, щоби кожний мав у себе окремий варстат, окрімє начиннє праці. Правда — не було-б утиску робітників, але була-б за те недостача найпотрібніших товарів, були-б злидні і навіть голод.

Так, голод! В сьому ви зараз переконаєтесь. В Англії тепер сливе нема робітників, котрі мали-б своє власне начиннє до праці. — Селян же, котрі обробляли власну землю, дуже не богато; такоже сливе не має. Вся ґосподарка там в руках великих панів, котрі мають великі простори землі, парові плуги, парові жнивярки, молотилки і наймають робітників для оброблювання своїх ланів.

Сільські робітники не мають нічого, — ан-

поля, нії города, нії начиння до праці, не мають навіть власної хати. Вони — мусять продаватись панам в неволю і віддавати їм за дармо свою додаткову працю. Таким робітникам приходить ся дуже, дуже погано. Коли читати в книжках описи нужди тих сільських робітників в Англії, то чоловіка злістъ пориває на те ошуканство та драпіжність англійських панів.

Але чи ви думаете, що було-б добре, як би кожному з робітників був даний окремий кусок землі? Чи богато виграв би на тому весь англійський народ? Зовсім ні. 1875 року Англія потребувала для свого ужитку 22 міліонів квартир (квартер містить в собі 75 гарців) хліба. На англійській землі родить ся тілько 13 міліонів і значить, 9 міліонів треба було привезти зза кордону. Як би земля була поділена на невеликі дільниці, де не можна-б було пустити ані парових плугів, ані жнивярок, то не зібрали-б не тілько 13 міліонів квартирів, а навіть 5—6 м. В Англії почавби ся голод.

Отже бачите, що не зовсім було-б добре, як би кожний мав своє начинне до праці!

Щож робити? Не мати власного начиння до праці — погано, бо треба продавати свою

робочу силу, продавати себе, збогачувати дружих; і мати своє власне начиннє для праці — такоже погано, бо буде нужда, голод. Якже порадити!

Рада є і хороша рада. Чому не зіставити так, як є тепер? Де робітники працюють вкупі, чи на великих фабриках, чи на великих грунтах, нехай разом і далі працюють. Нехай не ділять ні начиння, ні землі, а нехай цілі фабрики належать до робітників і не до одного з них, а до всіх.

Нехай всі фабрики і вся земля належать до всіх робітників, до всіх селян; нехай тобуде їх спільна власність. Нехай вкупі працюють, але не на фабриканта, а тілько на себе. Тоді зроблять вони не меньше ніж тепер, а навіть далеко більше, бо кожний буде знати, що працює не на одного якого дармоїда, а працює на всіх своїх товаришів, а ці на замін працюють на нього. Тепер вже він знати-ме, що як і довше, ніж треба працювати-ме у фабриці, то надвартість (додаткова вартість, додаткова праця) піде на всіх. Не піде на розкошуваннє жмені людей, а на поліпшене долі всіх і кожнього.

Отже — тілько спільна власність фабрик і землі може запомогти робітникам.

II.

А тепер побачимо, чи то удасться? Чи можна сподіватись, що справді коли небудь фабрики і земля стануть спільною власністю. Чи справді може статись, що кожний могти ме сказати: Я сам собі пан? Адже від найдавнійших часів були вбогі і богаті. Адже завжди і всюди була маса людей пригнічена, і жменя, що сана других гнітила.

Адже з найдавнійших часів були люди, що знаходили такий порядок несправедливим, однак же то не помогло; завжди бідним було погано, а богатим було добре.

Хіба ми не бачимо тепер, що бідноти що раз більше на світі, що страшна нужда обіймає всій краї, що роскіш і сваволя всюда нечувана множить ся. Все це правда, але все це не може нас позбавити надії, навпаки з цього ми можемо бачити, що кінець сучасного порядку, сучасної несправедливості — не за горами; постараємось се вияснити.

Дійсно, число бідноти, позбавленої всякої власності, щораз збільшується і буде збільшуватись. При сучасних порядках нічого не подієш. Ремісник, коли посилає свій товар на ринок, хоче дістати за нього як найбільше, і в тому нема нічого дивного: він працював над ним, як міг. Але щож йому з твої праці? Фабрикант же, котрий тіж самі вироби виробляє в своїй фабриці, стільки праці не потребує *). Коли наприклад слюсарови щоб зробити замок, треба три години, то в фабриці такого-ж замка зроблять за годину або і хутчій. Слюсар буде жадати за свій замок 30 коп. (коли година праці варта гравієнник), а фабрикант продаст такий замок за 10 коп. Розуміється, у слюсара ніхто не буде купувати, і він, не маючи змоги продавати свої товари, продаст свій варстат і піде продавати свою робочу силу фабрикантові.

Що сказано про слюсара, можна сказати і про всіх других ремісників. Вони не можуть йти навзвяди з машинами. З фабрикою раніш чи пізніш вони мусять стати наймитами.

---

*) Не свої праці, а праці робітників.

Щораз більше робітників мусить тратити свою власність і виставляти на продаж свою робочу силу. Якби-ж то робітники мали принаймі стала плату, якби вони могли бути певні такої плати, то ще якось то можна було б прожити на сьвіті. Але зарібок не завжди буває. Робоча плата щораз зменшується і буде зменшуватись, за те доходи і прибуток фабриканта щораз збільшуються.

Постараємося вияснити собі це. Згадаймо, звідки береться прибуток фабриканта: Робітник віддає йому свою додаткову працю, бо частину дня працює на себе, а решту дня віддає йому дармо.

Коли, наприклад, фабрикант має 20 робітників і платить їм по 90 коп. на день, то платить стілько через те, що кожному з них, стілько треба па підтримуване життя (на їду, одежду, мешкане.) Але робітники після шести годин праці відробляють вже тих 90 коп., а другу половину дня працюють даремне і таким способом кожний дає фабрикантові що день 90 коп. нової вартости, коли робочий день триває 12 годин. А як іх 20 чоловіків і працюють 333 днів на рік,

то в рік вони дають фабрикантові прибутку 6000 руб. ($20 \times 90 \times 333$). Ясно, що чим більше робітники віддають свої праці, тим більший буде і прибуток фабриканта, а якби вони замість 6 годин щодень віддавали йому 8 годин, то прибуток був би не 6000 руб. а 7.200 руб. Отож тепер пішло на те, що робітники мусять щораз більше віддавати праці фабрикантам.

Як то щораз більше?

Дуже просто. Через що наш робітник на день дістає 90 коп.? Через те, що стілько йому треба, аби не вмерти і не стратити можливості працювати через те, що треба 6 годин праці, щоб виробити вартість їжи, одягі, мешкання: через те, що звичайно утримуване робітника варт тільки 6 годин праці; решту ж бере фабрикант чи майстер даремне. — Якби стало так, що для підтримування життя робітника треба було не 6, а 4 годин праці, то плата за роботу була б не 90 коп. на день.

Робітник на себе працював би вже тілько 4 годин, а фабрикантови віддавав би 8 годин свої праці, або додавав би 8 годин надвартости.

Так воно є. Разом з тим, як всюди за-
ведеться машини і завдяки їм все виробляється
хутчій, що раз менше треба праці, щоби зро-
бити все, що потрібно робітникам. Давніше на
сорочку йшло 2—3 днів праці, а тепер тілько
день, а то й менше; давніше жупан, наприклад,
коштував 10 днів праці, а тепер не коштує й 3.

Виходить, що робітникови тепер не треба
працювати на себе (щоби відробити свою плату)
так довго, як колись давніш — давніш він му-
сів працювати на себе 6 годин, а тепер досить
з нього й чотирох. Але яка йому з того ко-
ристь? Давніше з 12 годин щоденної праці він
на себе працював 6 годин, а 6 годин віддавав
дарма фабрикантови; тепер досить з нього й 4
годин, решта-ж, 8 годин, — зістається ся фа-
брикантові.

Робітник працює, як і давніше, а виграв
тілько фабрикант. — Давніше робітник на себе
працював 6 годин, а решта 6 годин йшла на
витворюване надвартости і міра надвартости
(т. є. відношене неоплаченій праці до оплаченій)
була 1 або 100 %.

Тепер потрібна для робітника праця заби-
рає 4 годин, а надвартість — 8 год. і її міра

буде 2 або 200%. Тепер у всіх ремеслах, у всіх розборах праці щораз більше заводять нові машини, — дякуючи ім, збільшується час праці робітника потрібної для його утримування, а враз з тим збільшується час праці, що робітник віддає фабрикантови. — Міра вартості мусить також щораз зменьшуватись.

Тепер ми бачимо, через що робітники щораз мусять біdniti а фабриканти щораз багатії.

— Малá в тім для нас потіха, відповісте ви мені. — Коли так мусить бути завжди, то звідки у нас з'явить ся надія, що настануть лішні часи. — Відповім вам на те приповідкою: Нема нічого такого злого, щоб нē вийшло на добре. Так і в зрості надвартости є богато доброго. Перш усього — добре те, що утриманнє робітника щораз менше коштує. Тепер, поки сливе вся праця віддається фабрикантови, робітникови з цього не велика потіха, але з часом се зменьшеннє конечної праці дуже йому придасть ся.

Крім цього мусимо ту згадати ще одну річ, якої доси ще не згадували.

Як ви думаете, — чи всі фабриканти багатіють з чужої праці?

Де-ж там? Всі не можуть забогатіти, бо вони старають ся зруйнувати один одного. Один старається виробити товарів, напр. перкалю на продаж, як можна більше; другий посилає більше, третій ще більше; кожний з них мусить продавати свої товари як найдешевше, коли не хоче, щоби вони залежалися. Нарешті на ринок навозить ся стілько перкалю, що на весь не знаходить ся купців і фабриканти банкротують. Тільки дуже богаті можуть втриматись і провадити далі фабрикацію а менше богаті руйнують ся до крихти і собою руйнують тисячі робітників, що у них працювали. І се повторюється ся через кілька літ, напр. через 10., через скілька літ мусить гинути богато дрібних фабрикантів і богаті скілька великих; через скілька літ маса робітників викидається на вулицю.

Ну — і що-ж з того?

Дуже богато. Фабрикантів і взагалі богачів стає що раз менше, а бідноти, робітників — що раз більше. Богацтво йде до рук що-раз

меньшої жмінки людий, а нужда обіймає щораз більшу масу їх.

Ровітники бачать, що фабрикантів що-раз стає менше, що хоч богацтво їх збільшується, число самих богачів зменшується, і що коли фабриканти виграють на маєтках, то тратять на силі.

Робітники-ж на фабриках звикають працювати в купі, бачать власними очима, як добре працювати в купі, як при тому виграється час і на скілько вироби виходять ліпшими. Бачать такоже власними очима, як погано, коли всі начиня до праці належать до одного властителя, що сам не тілько не працює, а часто не знає, як фабрикують ся його товари, і не раз не бачить навіть фабрики.

Разом з тим на фабриці робітники учать ся обстоювати один за другого; вони бачать, що вони — брати між собою, що у них один є спільнний ворог, котрий живе з їх праці, і розуміють, що тільки тоді його подужають, як з'єднають ся по братерськи і стануть один другому до помочі. — Нічого нема дивного, що може не одному робітникові приходити думка

до голови, а чого ж справді ми працюємо на одного? Нас сила, а він один; ми працюємо, а він нас обдирає. Як би фабрики були наші, ми не ганялись би за прибутком, за здирством, а дбали б тілько про утриманє. Ми працювали б на користь всіх, а тимчасом фабрикант дбає тілько про свою користь, на погибель всім. — Чому б то не умовитись усім робітникам і не відібрати фабрики і землі від всіх богатирів?!

III.

Відібрати, чи то-ж буде справедливо, запи-таєте.

Скажу вам на те, що не ніс для табаки — а табака — для носа. Не для того люди на сьвіті, щоби робити як найбільше товарів, а товари для того, щоби люди що раз більше могли з них користуватись. Робітники витворюють товари і вони повинні з товарів користати, а для цього їм потрібні начиня до праці, що тепер належать фабрикантови.

А як вам хто скаже, що власність сьвята, що зачіпати її не годить ся, невільно, то маєте

коротку і ясну відповідь: А вам вільно було
сотки літ що дня, що години нас обкрадати,
висисати з нас кров і піт? Ми беремо своє.
Фабрики побудовані нашими руками; все, що
вийшло з наших рук, повинно тепер до нас на-
лежати. Не хочемо більше збогачувати нашою
працею других.

IV.

Тепер зістаеть ся найважкійше питання:
Яким способом відібрati фабрики й землю? То
вже ваша річ. Над сим ви сами повинні по-
думати.

Як колись треба було визволити з неволі
рідний край, або вигнати ворога з рідного краю,
у вас, робітники, просили до помочі і тоді ви
могли питати: визволити рідний край, випхати
ворога, ми готові, але як то зробити?

Тепер іде річ про вас самих, про ваші ро-
дини, про ваших синів, а своє власне діло
треба вміти самим уладжувати.

Однак завше памятайте, що тілько при
спільнім владінню начиня до праці
люди можуть бути щасливі.

І коли тисячі людей будуть вам казати,
що один чоловік власною силою може здобути
собі все, — не вірте їм.

Тілько спільною працею, спільними з'усил-
лями робітники можуть здобути собі щастє.

1936-D.14/1570

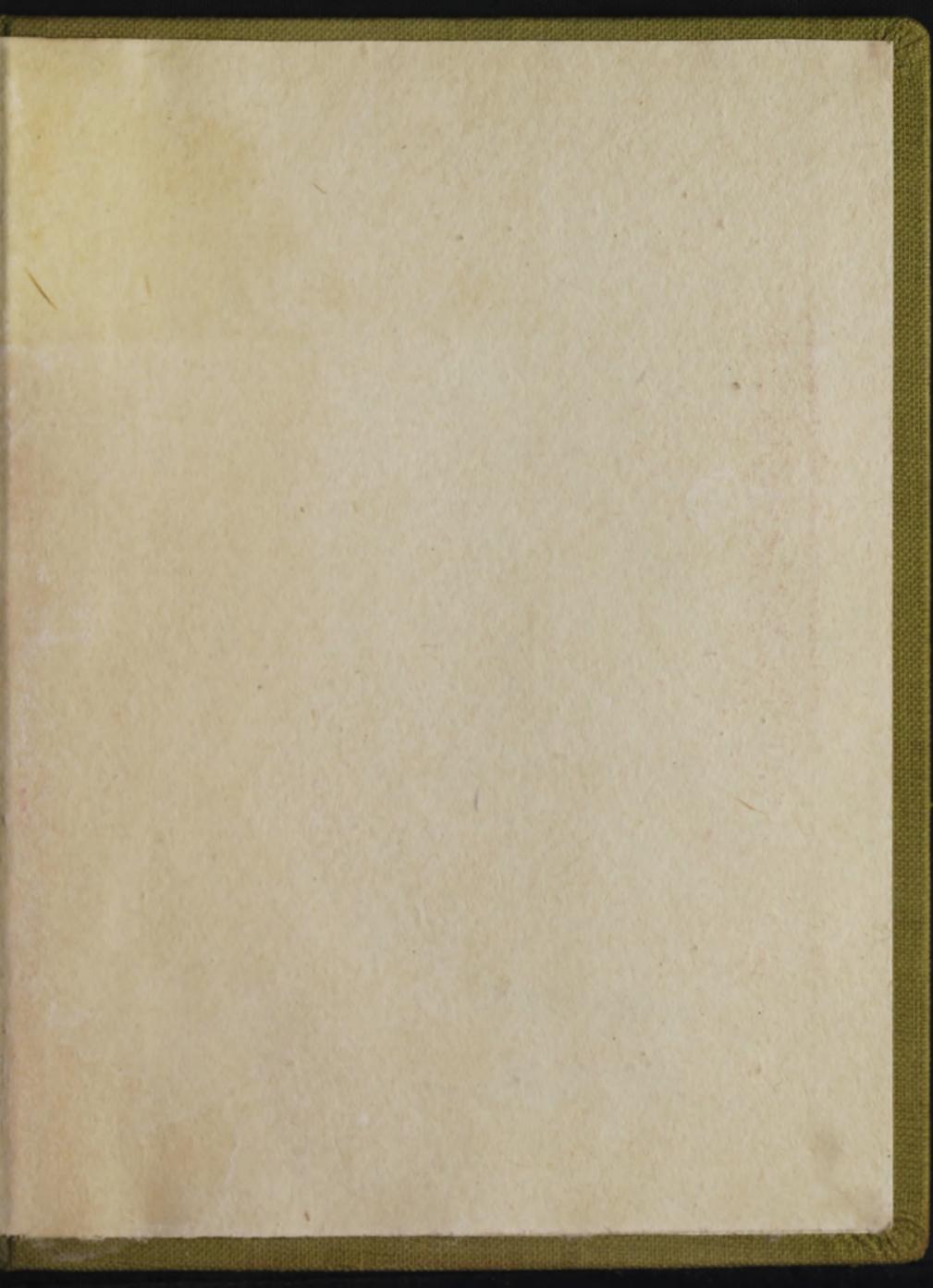

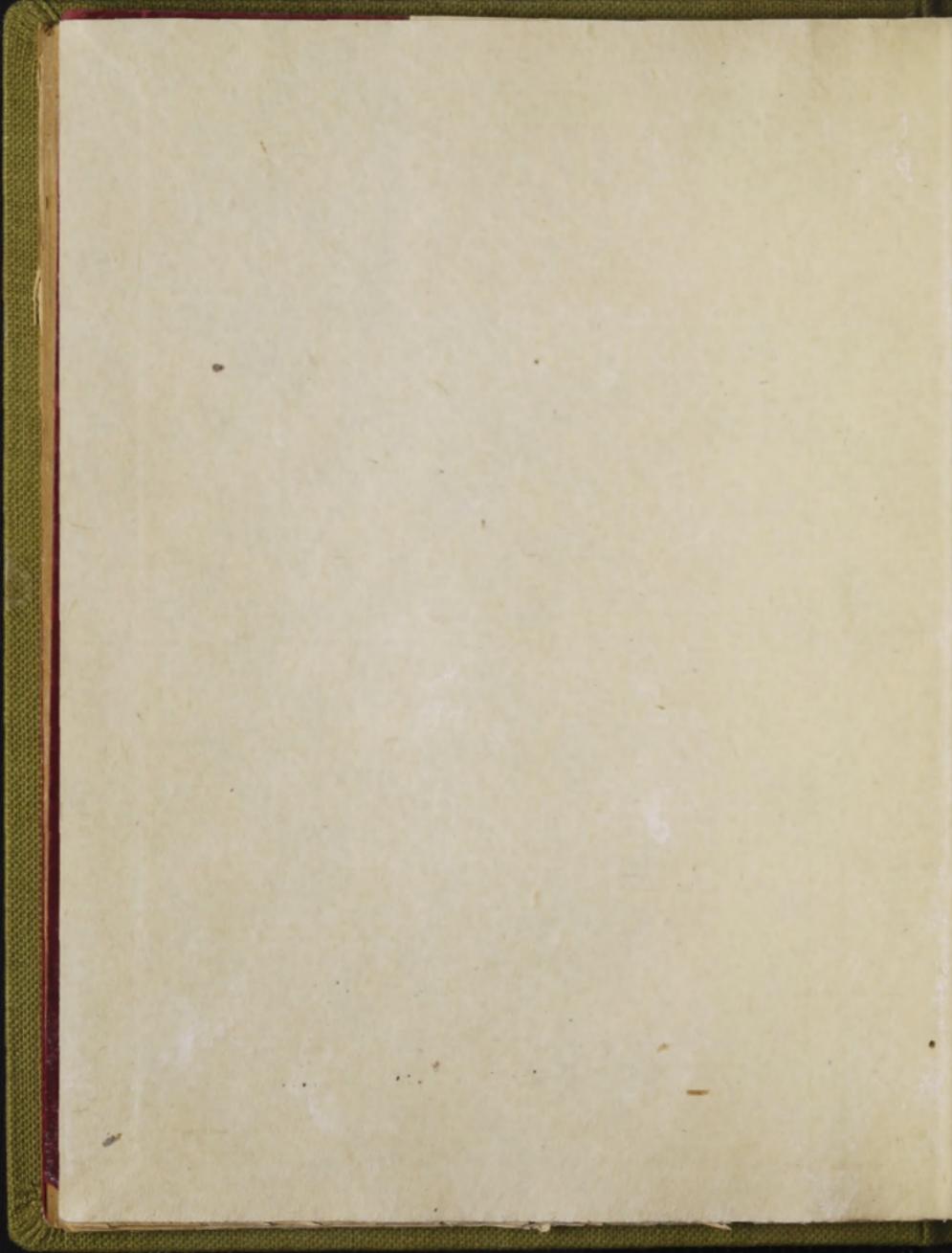

52851

Видання Української соціалістичної партії.

- 1) Нарис програми Української Соціалістичної Партії.
- 2) Маніфест комуністичної Партії, Маркса — Елекльса.
- 3) До програми Української соціалістичної партії.
- 4) Робітниче Справа.
- 5) С. Дизаєйн — Хто ж чого жив?

Odkwaszone

..... 24.-01- 2008 .....

52851

Cim